

Kipindi cha 6: Kumbukumbu la Torati 12

Dkt. Cynthia Parker

Huyu ni Daktari Cynthia Parker na mafundisho yake kuhusu kitabu cha Kumbukumbu la Torati. Hii ni kipindi cha 6 kuhusu Kumbukumbu la Torati 12.

Utangulizi

Sawa, hatimaye tumefika kwenye kiini cha Kumbukumbu la Torati. Kwa hivyo, tunaangalia Kumbukumbu la Torati 12. Na kwa kweli, kabla hatujaingia kwenye sura hii, tutagawanya hotuba hii katika sehemu mbili. Sehemu ya kwanza itaangazia usomi tata wa kichaa ambao umefunikwa katika Kumbukumbu la Torati, kuhusu uandishi. Tulipata wapi kitabu hicho? Kwa nini tuna kitabu hicho? Kiliandikwa lini? Mambo haya yote, kwa hivyo tutaangazia hilo, na kisha tutazungumzia sura ya 12. Sababu ya kuamua kuweka sehemu ya uandishi na madhumuni ya kitabu hapa mwanzoni mwa sehemu ya kanuni za sheria, sura ya 12 hadi 26, ni kwa sababu ni kutokana na sura ya 12 katika Kumbukumbu la Torati kwamba usomi mwingi umeibuka kujaribu kuelewa. Kwa nini Kumbukumbu la Torati liliandikwa? Kwa hivyo, inategemea sura hii, ndiyo maana nilihamisha mazungumzo haya hadi sura hii haswa.

Sasa, kama mapitio mafupi mwanzoni mwa hotuba hii ya maeneo ambayo tumekuwa hapo awali. Kwa hivyo, tayari tumezungumzia kuhusu sura za kihistoria 1-3, na tukazungumzia kuhusu sura ya 4, sura ya 4, ikiwa ndio moyo wa Kumbukumbu la Torati, na iliwasilisha baadhi ya timu ambazo tayari tumesikia zikirudiwa mara kwa mara. Kisha tukaangalia sura ya 5 hadi 11, na hizo ni sura za hotato. Ni sura ambazo zimekusudiwa kuwa za kushawishi.

Kuna hotuba nyingi katika sura hizo kuhusu kutosahau historia; tafadhali kumbuka Mungu ni nani. Ni aina za hotuba zenye kushawishi na kutia moyo katika sura ya 5 hadi 11.

Kanuni za Sheria

Sasa tumeingia katika sehemu ya kanuni za sheria. Hii ndiyo sehemu ambayo huwatisha watu lakini msiogope. Inavutia, inavutia sana, na kwa hivyo tutaigawanya katika sehemu.

Kwa hivyo, ni nini kinachovutia kuhusu kanuni za sheria? Hiyo inaweza kuonekana kama njia ya ajabu kuiweka, lakini hatufikirii kanuni za sheria kama za kuvutia, lakini katika Mashariki ya Karibu ya kale, kanuni za sheria zilikuwa njia ya kuwasilisha njia bora ya kuwa, ili sheria za asili za ulimwengu ziweze kuzingatiwa. Mara nyingi kanuni za sheria huhusishwa na masimulizi ya uumbaji. Kwa hivyo, mataifa mengine yalipokuwa na masimulizi yao ya uumbaji, njia zao za kuelezea jinsi ulimwengu ulivyoumbwa, mara nyingi ziliishia na aina fulani ya kanuni za sheria. Sababu hizo, hadithi tunazojiambia kuhusu jinsi ulimwengu ulivyoanza, pia ni hadithi zilizosaidia kuunga mkono kwa nini mfalme huyu anaongoza na kwa nini tuna sheria maalum ambazo tunazo. Kwa hivyo, vivyo hivyo, katika kitabu cha Kumbukumbu la Torati, tayari nimekuwa nikizungumzia jinsi kuna maono ya kutoa unapoingia katika nchi hii, na ina fursa ya kuwa kama Edeni, kama bustani. Ina uwezo wa kuonyesha toleo la Mungu la mema. Kwa hivyo, kanuni za sheria za Israeli pia ni njia ya kuelezea njia bora ya kuwa.

Na tunaweza kubishana kama Waisraeli waliweza kufikia kanuni ya sheria au la, lakini imewekwa kama kiwango. Hiki ndicho kiwango cha kile ambacho Mungu anasema ni kizuri kwako na kwa utamaduni wako hapa na sasa unaoishi katika nchi hii mahususi.

Tutagundua kwamba kanuni ya sheria hapa katika Kumbukumbu la Torati ni maalum sana ili kumweka Yahweh katikati. Kwa hivyo, Mungu ndiye kitovu cha utambulisho wa Israeli na Jamii ya Israeli. Kwa hivyo, si tu jinsi wanavyojiona bali pia jinsi wanavyotenda katika nyumba zao, katika jamii zao, na katika ulimwengu unaowazunguka.

Pia tutagundua kwamba kanuni hii ya sheria inaonyesha agano, lakini agano hili si ukweli tu wa kueleweka. Agano hili ni kitu kinachoonyesha aina ya uhusiano ambao Mungu anao na watu wake.

Uandishi - Enzi za Kati

Sawa. Kwa hivyo, tukiwa na mawazo chanya kuhusu maana ya kanuni hii ya sheria, acha niangalie kidogo matatizo yanayohusiana na Kumbukumbu la Torati.

Kwa hivyo, pamoja na Kumbukumbu la Torati, watu waliposoma Pentateuki, ingawa katika historia ya mapema sana, ilidhaniwa kwamba Musa aliandika vitabu vyote vitano vya Pentateuki. Lakini tayari, namaanisha, ni wazi, hii haiwezi kujumuisha sura ya 34 ya Kumbukumbu la Torati kwa sababu Musa anakufa katika sura ya 34. Na tayari katika utafiti mfupi ambao tumefanya wa Kumbukumbu la Torati, tayari tumeona jinsi kuna nyakati ambapo inaonekana kama kuna mkono wa uhariri wakati Musa anazungumziwa katika nafsi ya tatu.

Kwa hivyo, tayari kufikia Enzi za Kati, kulikuwa na marabi wa Kiyahudi na wasomi wa Kiyahudi waliotambua kwamba hakukuwa na njia yoyote ambayo Musa angeweza kuandika kila kitu katika Pentateuki. Kuna hadithi nyingi zilizoandikwa kwa njia tofauti. Kuna mambo yasiyo ya kihistoria. Kwa hivyo, vipindi viwili tofauti vya wakati vinawakilishwa.

Kwa hivyo tayari, kufikia wakati wa Enzi za Kati, kulikuwa na maswali yanayohusiana na Musa aliandika kiasi gani? Aliandika nini? Na nini kiliandikwa na mtu mwingine? Kwa hivyo, maswali haya tayari yamezungumzwa na Enzi za Kati na watu wanafanya aina hizi za mazungumzo.

Tafakari za Karne ya 17 kuhusu Uandishi

Katika karne ya 17, tayari katika karne ya 17, na tena, bado wakizungumza kuhusu usomi wa Kiyahudi katika karne ya 17, watu walikuwa tayari wakisema Pentateuch ilikusanywa baada ya Musa. Kwa hivyo, hapa ndipo tunapaswa kukumbuka kwamba Waisraeli walisimulia hadithi. Walirithi hadithi kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Kuna tofauti kati ya wakati matukio yalitokea na wakati historia ya matukio hayo iliandikwa. Katika karne ya 17, watu walikuwa wakiuliza, ni lini vitu viliandikwa hatimaye, na vilikusanywaje pamoja ili kuunda kitengo kimoja ambacho sasa tunakiita Pentateuch?

Kanuni 3 za Sheria: Kanuni ya Agano (Kutoka 20-23), Kanuni ya Utakatifu (Mambo ya Walawi 17-26), na Kanuni ya Kumbukumbu la Torati (Kumb. 12-26)

Labda jambo linalohusiana sana na Kumbukumbu la Torati na mazungumzo ambayo tutakuwa nayo kuhusiana na Kumbukumbu la Torati ni kwamba tunapoangalia katika Pentateuki kwamba kuna matoleo matatu ya kanuni ya sheria. Kwa hivyo, kuna kanuni ya sheria, mkusanyiko wa sheria, katika Kutoka. Kuna moja katika Mambo ya Walawi, na sasa tuna moja katika Kumbukumbu la Torati. Hii pia inarudi nyuma kwa ikiwa Musa aliandika Pentateuki, kwa nini tunahitaji matoleo matatu ya sheria? Na tukisoma matoleo haya ya sheria, yote yanaonekana kuwa tofauti kidogo. Je, hao ni waandishi tofauti? Au ni kuelezea tu kusudi tofauti nyuma ya kila kanuni ya sheria?

Nilitaka tu kusema kwamba watu wengi wamedhani mwandishi ni Musa, lakini kwa karne nyingi, watu wamekuwa wakijadili njia nyingine ambayo hii inaweza kutokea. Sasa, nitazingatia zaidi kile tunachoweza kujifunza kuhusu uandishi kulingana na kanuni za sheria kwa sababu ndicho tunachojifunza hivi sasa katika Kumbukumbu la Torati.

Kwa hivyo, hebu tuweke wazo hili kwamba tunaweza kulinganisha kanuni za sheria, kama utakavyoona kwenye slaidi hii katika Kutoka 20 hadi 23. Hizi ndizo sheria zilizokusanywa katika Kutoka. Katika Mambo ya Walawi, ziko katika sura ya 17 hadi 26. Na kama nilivyokwisha sema, katika Kumbukumbu la Torati, ziko katika sura ya 12 hadi 26. Unaweza kuweka wazi sheria zote tofauti, na sheria ambazo Kumbukumbu la Torati linarudia zinafanana kabisa na zile za Kutoka. Lakini Mambo ya Walawi ina seti tofauti kabisa ya sheria.

Sasa tunaita makundi haya ya sheria mambo tofauti. Kwa hivyo, tunaita kundi la sheria la Kutoka, na tunaita hili Kanuni ya Agano. Katika Mambo ya Walawi, kwa sababu Mambo ya Walawi yana nia ya kujaribu kuwasilisha jinsi watu wasio watakatifu wanavyoweza kuwa karibu na Mungu mtakatifu, unawezaje kuunganisha mambo hayo mawili? Tunaita sura za Mambo ya Walawi Kanuni ya Utakatifu. Na tunaita Kumbukumbu la Torati Kanuni ya Kumbukumbu la Torati. Kwa hivyo, kuna Kanuni ya Agano, Utakatifu, Kanuni ya Kumbukumbu la Torati.

Sasa kama ungepitia na kusoma tu misimbo hii na kuisoma moja baada ya nyingine, na ukiweka akili wazi kuihusu, unaweza kugundua kwamba kuna tofauti katika sauti kati ya sura hizi, kati ya sura hizi katika misimbo hii tofauti.

Hili limewachochea wasomi kusema. Nashangaa kama tunaweza kuchukua mtindo wa kitabu kama muundo wa kitabu, na labda tunaweza kuulinganisha na kipindi fulani cha wakati. Sasa, hilo linaweza kuonekana

kama wanalitoa hili kwa njia isiyoелеwеkа. Hawajui wanachozungumzia, lakini nataka kukuonyesha picha.

Kama ningekuonyesha picha ya magari haya yote na ningesema hapa kuna mkusanyiko wa magari. Je, unaweza kuyapanga? Kwa hivyo, kama ungeangalia, nina magari sita. Na tuseme nina filamu moja, na katika filamu hii, magari yote sita yapo; ungejua hiyo ni ya kuchekesha, lakini sivyo; haelezi hadithi ya muda mmoja. Unaweza kuagiza magari haya, na inaweza kuonekana kuwa rahisi kwako. Kwa hivyo, bila shaka, magari haya, kama tungeyapanga, yanaenda CADBF E. Kwa hivyo, kwa kweli, hii ni gari la Ufaransa ambalo halipo bado. Ni gari bora, labda wakati fulani katika siku zijazo. Iliyonyeshwa katika moja ya maonyesho ya hivi karibuni ya magari.

Sawa, kwa hivyo kinachokuonyesha ni kwamba, wakati hii ni nyenzo ambayo unaifahamu sana, ni rahisi kwako kuweka mambo katika mpangilio ili kutambua wakati magari haya yana kipindi kimoja na wakati hayana.

Kwa hivyo, wasomi, wanaposoma kanuni hizi tofauti za sheria, Kanuni ya Agano, Kanuni ya Utakatifu, na Kanuni ya Kumbukumbu la Torati, kwa kweli hugundua mambo tofauti katika kanuni hizi yanayowafanya wafikiri; labda wanaweza kuyaweka katika mpangilio.

Mahali pa Madhabahu katika Kanuni 3 za Sheria

Nitatumia kitu kinachoonekana katika Kumbukumbu la Torati 12. Kwa hivyo, jinsi kanuni hizi mbalimbali, Kanuni ya Utakatifu, Kanuni ya Agano, Kanuni ya Kumbukumbu la Torati, jinsi zinavyozungumzia dhabihu zinazotolewa madhabahuni. Kwa hivyo, tukichukua sheria hiyo ya madhabahu, na tukichukua ile kutoka kwa Kanuni ya Agano, ambayo inafanyika katika Kutoka, tunaweza kuipata katika Kutoka au kanuni ya Utakatifu katika Mambo ya Walawi 17. Na kisha ile iliyo katika Kumbukumbu la Torati sura ya 12, ile

ambayo tutazungumzia kwa muda mfupi. Tutagundua kwamba hizi kwa kweli zinasema kitu tofauti kuhusu madhabahu. Kuna mada zinazofanana sana kwamba sadaka zote takatifu zinawasilishwa madhabahuni, yaani, mbele za Mungu.

Jambo ambalo tuliliona, hata hivyo, tunapoangalia Kanuni ya Agano, kama tunavyosoma katika Kutoka, inaonekana kusema kwamba kunaweza kuwa na madhabahu nyingi tofauti. Hii inaeleweka kwa sababu katika Kutoka, watu wanahama sana. Kwa hivyo kadri Hema inavyohama, kuna madhabahu mpya inayojengwa. Na kwa hivyo, kila wakati madhabahu mpya inapojengwa, hizi ndizo aina za dhabihu unazoweza kutoa.

Tunaposoma Mambo ya Walawi, Mambo ya Walawi hudhani kuna madhabahu moja tu, na ni madhabahu moja mbele ya mahali pamoja pa zizi, ambayo ni Hema.

Kumbukumbu la Torati linaonekana kuwa karibu sheria ya mpito. Kwa hivyo, ambapo tulikuwa na dhana kwamba labda kuna madhabahu nyingi katika Kutoka na dhana ya madhabahu moja tu katika Mambo ya Walawi, Kumbukumbu la Torati linaonekana kuwa sehemu ya mpito inayosema, kuanzia sasa, madhabahu moja tu. Na unaweza kuwa na dhabihu takatifu tu katika madhabahu hii moja. Lakini basi Kumbukumbu la Torati linasema unaweza kuendelea kuwa na dhabihu katika malango ya jiji lako, mradi tu unashiriki na sio sadaka zako rasmi za zaka au sadaka rasmi kwa Mungu. Lakini bado unaweza kuua wanyama na kushiriki nyama na kufanya karamu katika miji yako. Kwa hivyo, Kumbukumbu la Torati linaonekana kuwa la kibali na kali sana katika sehemu moja tu. Na bado ikiruhusu chaguzi, Mambo ya Walawi mahali pamoja tu; ndivyo ilivyo. Kutoka, labda kutakuwa na nyingi.

Kwa hivyo hii itakuwa mojawapo ya mifano ambapo wasomi huangalia kanuni hizi tofauti na msamiati wa kanuni hizi tofauti za sheria, na wanasema hii inaonekana kutuonyesha vipindi tofauti vya wakati.

Sawa, basi swali linakuwa hivyo, Kumbukumbu la Torati limeandikwa lini, au ni lini tunaweza kuweka tarehe katika yoyote ya kanuni hizi za sheria?

Kwa hivyo tunayo sasa; nitakupa wasomi kadhaa tofauti ambao wamekuwa na ushawishi mkubwa katika historia ya usomi wa Kumbukumbu la Torati.

Utafiti wa Usomi wa Kisasa kuhusu Uandishi

Na kisha, tunapofika mwisho, kuna wasomi wengi zaidi wa kisasa wanaopiga hatua na maeneo mengi tofauti ya Kumbukumbu la Torati, lakini hawa ndio wanaozungumziwa katika kila ufafanuzi wa Kumbukumbu la Torati. Utaanza kuwaona katika Biblia mpya zinazochapishwa. Watu hawa wanaonekana; majina yao yanaonekana katika utangulizi wa Biblia. Kwa hivyo, ni vizuri kuwafahamu angalau wao ni akina nani na mawazo yao waliyowasilisha.

Kwa hivyo, nitaanza na usomi wa kisasa. Tayari tumezungumzia jinsi suala la uandishi lilivyokuwa tayari likiibuka katika Enzi za Kati na hadi karne ya 17. Tunapoingia katika karne ya 19, tuna usomi imara sana wa Ulaya unaoingia katika eneo hilo, na hubadilisha mkondo wa usomi mwingi na Kumbukumbu la Torati.

DeWette

Baadhi yake ni kutokana na bwana huyu, DeWette . Alikuwa msomi Mjerumani aliyeangalia kitabu cha Kumbukumbu la Torati. Alisema tunapoangalia Kumbukumbu la Torati, sheria za Kumbukumbu la Torati 12 hadi

26 zinaagiza aina fulani ya kitendo ambacho hatukioni katika historia nyingi ya Israeli hadi Yosia. Mfalme Yosia ni mmoja wa wafalme wetu wakubwa wa mageuzi. Anaonekana katika 2 Wafalme, kitabu cha 2 Wafalme. Kwa hivyo DeWette , moja ya mawazo yake ilikuwa kitabu cha Kumbukumbu la Torati labda kiliandikwa kabla ya utawala wa Yosia. Na ukisoma katika 2 Wafalme, Yosia ndiye walipokuwa wakirekebisha hekalu, mmoja wa makuhani hekaluni alipata Kitabu cha Sheria, kama kinavyoitwa. Nao wanakitoma, na wanakituma kwa Hulda, nabii wa kike, na anathibitisha kwamba kiko katika kitabu cha asili. Yosia anakisoma, na anashangazwa na jinsi jamii ya Israeli ilivyo mbali na Kitabu hiki cha Sheria. Na hii inaanzisha, na kuzaliwa, mageuzi haya makubwa ambayo Yosia anasemekana kuwa mkuu wake. Sawa, kwa hivyo DeWette anasema kwamba Kitabu cha Sheria lazima kiliandikwa kabla tu ya Yosia, na kisha Kitabu hicho cha Sheria labda ni Kumbukumbu la Torati. Na kwa hivyo Kumbukumbu la Torati liliandikwa kabla tu ya Yosia. Kumbukumbu la Torati linawajibika kwa mageuzi ya Yosia.

Anaelekeza mambo kadhaa. Kwa hivyo moja ni ukweli kwamba wakati huu, kimataifa, Waashuri walikuwa taifa kubwa katika ulimwengu wa kimataifa, na tukio la baadaye, Wababeli walikuwa wamejikita sana katika ibada ya mbinguni.

Na tunaona katika sehemu kadhaa katika Kumbukumbu la Torati wazo la au utambuzi kwamba kuna ibada ya mbinguni. Na kwa kawaida huja katika mfumo wa Kumbukumbu la Torati sura ya 12, au sura ya 4, wakati kuna katazo dhidi ya kuabudu sayari za mbinguni. Kwa hivyo, DeWette anasema hata wazo tu kwamba Kumbukumbu la Torati linaonekana kujua ibada ya mbinguni lazima limaanisha kwamba limewekwa wakati wa kipindi ambacho Ashuru na Babeli walikuwa wakiabudu nyota. Kwa hivyo, inawezekana, lakini hiyo ni moja ya hoja zake.

Pia anaashiria ukweli kwamba tunaposoma masimulizi ya kihistoria katika historia ya awali ya Israeli, kuna madhabahu nyingi tofauti ambazo watu wanajenga na kuabudu, si za Miungu ya kigeni bali za Yahweh. Na kwa hivyo, kwa mfano, tuna Sulemani; baada ya kujenga hekalu, anaenda karibu na Gibeoni, na huko Gibeoni, anatoa dhabihu nyingine kwenye madhabahu kwa Mungu, na hapo ndipo anapozungumza na Mungu kuhusu kuomba hekima.

Au ukifikiria kuhusu 1 Wafalme, katika 1 Wafalme, Eliya, nabii, anamkabili Mfalme Ahabu wa Ufalme wa Kaskazini wa Israeli na anapanda Mlima Karmeli pamoja na manabii wote wa uongo wa Baali. Na yeye pia anajenga madhabahu. Na katika kila moja ya hadithi hizi, na kuna hadithi nyingi zaidi, katika kila moja ya hadithi hizo, madhabahu hizo hazionekani kuwa zimepigwa marufuku au kuwa wazo lisilo sahihi.

Na kwa hivyo, DeWette anaelekeza hilo na anasema mapema katika historia ya Israeli, inaonekana kuwa sawa. Walikuwa na madhabahu zingine zote kwa ajili ya Yahweh, lakini madhabahu nyingi, lakini kwa marekebisho ya Hezekia na Yosia, hizo hazikuruhusiwa tena.

Kwa hivyo, anachukua ushawishi wa kimataifa wa karne ya 8 na 7, wazo la madhabahu, na wazo la ibada ya mbinguni kusema, Kumbukumbu la Torati lazima liwe liliandikwa; inaonekana kuakisi muktadha wa Yosia.

Julius Welhausen

Julius Welhausen labda ni mmoja wa wasomi wanaojulikana sana wanaoingia katika eneo hilo na kufanya mageuzi au labda kuimarisha wazo hilo kidogo tu. Kwa hivyo, Welhausen pia anaangalia tofauti katika maandishi ya kanuni hizo za sheria na kusema, kuna Kanuni ya Agano, Kanuni ya Utakatifu, na Kanuni ya Kumbukumbu la Torati. Ikiwa tunaziweka katika mpangilio, zinaenda wapi? Je, tunaweza kuziunganisha? Je, tunaweza

kuzichumbiana kulingana na wanachofanya? Labda Kumbukumbu la Torati ni la Yosia.

Na kwa hivyo, anaendeleza wazo hili lote linalohusiana na Pentateuki nzima. Hiyo inaitwa Dhana ya Nyaraka. Na labda umesikia kuhusu hili hapo awali. Kwa hivyo, alifikiri kwamba kulikuwa na vyanzo vinne tofauti. Na kwamba maandishi haya manne ya asili yaliunganishwa ili kuunda Pentateuki ambayo tunayo sasa.

Kwa hivyo, alifikiri kwamba kulikuwa na vyanzo vinne tofauti, kimoja ambacho anakiita Yahwist J. Cha pili, anakiita Elohist , E. Hizi zote zinatokana na hadithi tofauti zinazosimuliwa. Ni majina gani ya Mungu ambayo huwa yanaonekana ndani ya hadithi hizo? Hizi mbili za kwanza, alisema, labda zinaanzia Umoja wa Wafalme. Hatimaye hadithi na historia hizi zote hatimaye zinaandikwa wakati wa labda Sauli, Daudi, na Sulemani.

Katika Kanuni ya Ukuhani, alisema hapo tuna hati ambapo kuna sheria kali sana zinazodhibitiwa zinazohusiana na tabia ya utakatifu, au tabia katika Hema, au tabia hekaluni. Anawaita wote hao kuwa makuhani. Na katika Kumbukumbu la Torati, kwa kweli alitambua kitabu kizima cha Kumbukumbu la Torati, na sehemu nzima ya Kumbukumbu la Torati inaonekana kuwa kitu chake cha kipekee. Kwa hivyo, inapata kuwa na chanzo chake na ni hati yake mwenyewe.

Tarehe ya hati ya Kikuhani na hati ya Kumbukumbu la Torati ambayo watu wameiona imebadilika baada ya muda wanapofikiri hivyo. Sasa Dhana hii ya Hati imetawala historia ya Pentateuki na historia ya usomi kwa muda mrefu sana. Kwa kweli, hadi miaka ya 1970.

Zaidi ya Dhana ya Nyaraka

Katika miaka ya 1970, tulianza kuwa na watu waliokuwa wamesoma Nadharia ya Nyaraka, ambao walikuwa wamegundua mambo ya kuvutia sana kuhusu Biblia, na ambao walikuwa wakizingatia maelezo madogo kama hayo katika Biblia. Mazungumzo ya kuvutia yalikuwa yakiendelea. Lakini pia ilifikia hatua ambapo watu walikuwa wakizipasua Pentateuch katika vipande vidogo vidogo, vidogo, na ilifikia hatua ambapo tulikuwa tunapoteza kiini na hadithi kwa ujumla na historia kwa ujumla. Katika miaka ya 1970, tulianza kuwa na kuzaliwa upya huku kwa kuiona Biblia kama fasihi, tukiiona kama kitabu kizima kilichoumbwa, kizuri, na chenye mshikamano. Kwa hivyo katika miaka ya 1970, kuna uzao tofauti kabisa na jinsi utafiti wa Pentateuch ulivyotokea.

Sasa kuhusiana na Kumbukumbu la Torati, tukirudi kwenye Kanuni ya Kumbukumbu la Torati, tuna wasomi wengine watatu wenye ushawishi ambao watatuonyesha njia ya usomi.

Wa kwanza ni Martin Noth, kwa hivyo anavutia sana kwa sababu aliangalia Kumbukumbu la Torati na akaangalia masimulizi ya kihistoria kutoka Yoshua hadi Wafalme. Alisema kuna kufanana sana kati ya vitabu hivi. Alikuwa mmoja wa watu wa kwanza kusema, labda, labda tu, Kumbukumbu la Torati si sehemu ya Pentateuki, Mwanzo, Kutoka, Mambo ya Walawi, na Hesabu. Labda Kumbukumbu la Torati ni utangulizi wa masimulizi ya kihistoria. Kwa hivyo aliiweka tu katika kundi tofauti na kusema Kumbukumbu la Torati iliandikwa ili kuanzisha masimulizi haya ya kihistoria, na ilikuwa njia ya, wakati vitabu hivyo viliandikwa, ilikuwa njia ya Waisraeli kujihukumu dhidi ya sheria.

Kwa hivyo, kuna mambo katika Kumbukumbu la Torati; tunapofika kwenye Kumbukumbu la Torati 17, kwa mfano, kuna sheria ya kipekee sana inayohusiana na wafalme na nafasi ya mfalme katika jamii. Na hiyo inatumika,

Hakuna angesema, kwa kila mfalme, kisha inalinganishwa na sheria katika Kumbukumbu la Torati.

Von Rad

Sasa, Gerhard Von Rad, pia msomi wa Kijerumani, aliangalia data hii yote badala yake na kusema mengi ya yale yaliyowasilishwa yana mantiki kubwa, isipokuwa kwa nini tunapaswa kusema Kumbukumbu la Torati liliandikwa kabla tu ya mageuzi ya Yosia?

Inaonekana zinaenda sambamba. Kuna mengi yale ambayo Kumbukumbu la Torati linasema ambayo yanaonyesha haswa matendo ya Yosia. Lakini hiyo haimaanishi kwamba Kumbukumbu la Torati liliandikwa kabla ya Yosia. Lingeweza kuwepo miaka kadhaa kabla ya Yosia. Kwa hivyo, hatuwezi kutumia ukweli kwamba Kumbukumbu la Torati na Yosia zinaenda sambamba hadi sasa Kumbukumbu la Torati kama vile aina ya Kumbukumbu la Torati pengine ilikuwepo wakati wa Yosia. Kwa hivyo, Von Rad ni mmoja wa wa kwanza kuja na anasema kila mtu asubiri kwa muda mfupi tu; Kumbukumbu la Torati linaweza kuwa la zamani zaidi.

Naam, Gordon Wenham, ambaye ni msomi wa hivi karibuni nchini Uingereza. Alisema Kumbukumbu la Torati hakika lina sehemu moja akilini kwa ajili ya mahali palipochaguliwa kwa ajili ya madhabahu na sheria ambazo tutaziangalia katika Kumbukumbu la Torati 12. Kwa hivyo, ndiyo, hiyo ni kweli; kuna sehemu moja tu. Na Kumbukumbu la Torati linaeleza waziwazi kuhusu hilo. Lakini tofauti na wasomi wote waliotangulia, na wasomi hawa wote, waliosema, Kumbukumbu la Torati linasema kunaweza kuwa na sehemu moja tu, Kumbukumbu la Torati lazima liunganishwe na Yosia. Kwa hivyo mahali palipochaguliwa na Kumbukumbu la Torati lazima pamaanisha Yerusalemu.

Gordon Wenham alirudi nyuma kidogo na kusema si lazima. Kumbukumbu la Torati linasema kwa hakika kunaweza kuwa na mahali pamoja tu, lakini mahali pamoja, ni mahali pamoja tu kwa wakati mmoja, si sehemu nyingi.

Kwa hivyo, tunajua katika masimulizi ya kihistoria kwamba Waisraeli walikuwa na mahali pa ibada huko Shilo muda mrefu kabla ya kuwa na mahali pa ibada huko Yerusalemu. Na kwa hivyo labda hii ni, Gordon Wenham anasema, hatuwezi kuiweka tarehe Kumbukumbu la Torati kulingana na kufanana huku na Yosia kwa sababu kile ambacho sheria ambayo Kumbukumbu la Torati inapata kwa kweli ni madhabahu moja kwa wakati mmoja, mbele ya mahali pa ibada pa Mungu pekee.

Sawa, ni wazi kwamba kumekuwa na mkanganyiko mwingi. Kuna wasomi wengine; Sandy Richter ni msomi mzuri ambaye alitumia muda mwingi kusoma Kumbukumbu la Torati. Anaangalia Kumbukumbu la Torati 12 na hapendi kabisa mtazamo wa Gordon Wenham hapa, lakini anasema sheria hii na sura ya 12 hazina uhusiano wowote na mageuzi ya Yosia, kama vile inavyozungumzia mahali hapa ambapo Mungu "anachagua kuweka jina lake." Kifungu hicho kwa kweli ni njia ya kusema kwamba Mungu anaweka jina lake katika eneo kama vile wafalme wa kale wa Mashariki ya Karibu wangeweka stella ardhini, kuweka jina lao kwenye bamba hili kubwa, na kusema, Ninamiliki nchi hii. Na kwa hivyo Mungu anatoa aina hiyo hiyo ya madai juu ya nchi ambayo Israeli inaenda kudai. Kwa maneno mengine, Kumbukumbu la Torati 12 ni njia nyingine ya kusema kwamba Mungu ndiye mfalme pekee wa kweli katika nchi hii, na jamii yetu itafanya kazi karibu na Mungu kama mfalme.

Hitimisho la Uandishi

Kwa hivyo, huenda sikujibu maswali mengi kiasi hicho kwako kuhusu kukupa jina na tarehe maalum ya mwandishi katika Kumbukumbu la Torati. Na nimefanya hivyo kwa makusudi kwa sababu nadhani njia ya kweli ya kujibu swali hilo ni kwamba hatujui bado.

Hata hivyo, sidhani kama hilo linapaswa kuvuruga utafiti wetu wa Kumbukumbu la Torati. Tayari tumeangalia jinsi ilivyo nzuri. Tayari tumeangalia jinsi ilivyojengwa vizuri, na inaakisi nyimbo fulani, nyimbo zinazoonekana mwishoni mwa Kumbukumbu la Torati ni nyimbo za kale sana na za Kiebrania. Kwa hivyo, inaakisi historia nzima ya Waisraeli, na ni kitabu kilichotengenezwa vizuri sana na kizuri sana.

Ujumbe wa Kumbukumbu la Torati

Bado napenda kusoma Kumbukumbu la Torati kama njia ya kusema, mtazamo wa kibiblia kuhusu kuwekeza mahali pake, wa kuwekeza katika jamii ni upi? Kwa hivyo, kama Mungu angeshuka na kutuambia, hii ndiyo njia bora ya kujenga jamii yako na njia bora ya kuwekeza katika watu wanaokuzunguka ili ardhi istawi ili ustawi kama mwanadamu, na ili uwe na uhusiano mzuri na Mungu na mambo hayo yote yafanye kazi pamoja. Kumbukumbu la Torati ni kitabu ambacho tunapaswa kukitafuta kwa ajili ya hilo. Kwa hivyo, napenda kukizingatia kwa jinsi Kumbukumbu la Torati linavyotuambia tujenge jamii. Kwa hivyo, ninachukulia mtazamo huo pamoja nasi katika kanuni za sheria. Kwa hivyo sasa tutaanza kuangalia Kumbukumbu la Torati sura ya 12.

Kumbukumbu la Torati 12

Kwa hivyo, Kumbukumbu la Torati 12 limepangwa, ningesema, karibu na fremu mbili ambapo tunaanza na kuishia na mawazo yanayofanana sana. Tuna mistari michache mwanzoni ambayo yote inahusu kukataza ibada ya Wakanaani ambayo inarudiwa kwetu mwishoni mwa sura, ambapo tena tuna

kukataza ibada ya Wakanaani. Sehemu kubwa ya sura ya 12 inahusu jinsi ibada ya Waisraeli inavyopaswa kuonekana. Kwa hivyo, huo ndio moyo wa sura.

Kumbukumbu la Torati 12: Muundo wa Mwanzo na Mwisho

Kwa hivyo tuendeleo kusoma baadhi ya mistari hii pamoja. Kwa hivyo, ninasoma katika Kumbukumbu la Torati 12. Kwa hivyo, inaanza na utangulizi, "Hizi ndizo sanamu na hukumu, ambazo mtazishika kwa uangalifu katika nchi, ambayo Bwana, Mungu wa baba zenu, amewapa kuimiliki, siku zote mtakazoishi duniani." Hili linasikika kama jambo la kawaida. Tumesikia haya karibu mwanzoni mwa sura nyingi.

Hii ndiyo njia ile ile tutakayohitimisha. Kwa hivyo, ukigeuka hadi mwisho wa sura, tunapoangalia, vema, kulingana na Kiebrania, Biblia ya Kiingereza, inaishia kwa namna ya muhtasari. "Lolote nitakalokuamuru, jihadhari kulitenda. Usiongeze wala kupunguza chochote."

Kupiga Marufuku Ibadu ya Wakanaani

Sasa hebu tuangalie sehemu hii ya Wakanaani inayokataza ibada ya Wakanaani. Hii ndiyo sehemu inayoakisi na kusikika kama sura ya 12, sehemu ya Kumbukumbu la Torati ambayo tuliiruka hapo awali.

Kwa hivyo, inasema katika mstari wa 2, "Haya, mtaharibu kabisa mahali pote ambapo mataifa mtakayoyamiliki yatatumikia miungu yao, juu ya kila mlima mrefu, na juu ya vilima, na chini ya mti mbichi. Mtazibomoa madhabahu zao, na kuzivunja nguzo zao, na kuziteketeza sanamu zao za maashera kwa moto, na kuzikata sanamu za kuchonga za miungu yao, na kuyafuta majina yao mahali hapo. Msimtendee Bwana hivi."

Hilo linasikika kama kali sana, ila hebu tufikirie hili kwa sekunde moja.

Tulisema katika hotuba ya awali kwamba mahali na kumbukumbu vimeunganishwa, sivyo? Mahali hapo ni kama Ebali, na Gerizimu inaweza kuhifadhi kumbukumbu kama sherehe ya kuidhinisha agano na Mungu. Kumbukumbu la Torati linaonekana kufahamu hili kwa sababu linasema unapoingia, tayari kuna mfumo wa ibada, kumbukumbu ya kuabudu miungu mingine, ambayo imechongwa katika kitambaa cha mahali hapa. Lazima uiondoe, sivyo? Kwa hivyo, tunajenga wazo kwamba kuna Mungu mmoja, mahali pamoja pa ibada. Na bado, tunapoangalia jinsi watu wanaoishi katika nchi hiyo wanavyoabudu, sikiliza ni aina ngapi tofauti za maeneo zimeorodheshwa.

Wanaitumikia miungu yao juu ya milima mirefu, juu ya vilima, na chini ya kila mti mbichi. Kwa hivyo, ikiwa kuna sehemu nyingi zinazokumbuka, ibada ya miungu mingine, na kuna vitu vinavyohusiana na sehemu hizo. Kwa hivyo, hii inakuja, "nanyi mnapaswa kuvunja na kubomoa nguzo takatifu, kuchoma Ashera au madimbwi matakatifu kwa moto. Mnapaswa kukata sanamu za kuchonga za miungu yao. Mnapaswa kufuta majina yao kutoka mahali hapo."

Sasa, tunapofikia hilo "jina lao, lifute jina lao." Unaweza kusoma hilo kama kulifuta jina la Wakanaani kutoka mahali hapo. Tunaweza kusoma hilo kama kulifuta majina ya miungu yao kutoka mahali hapo. Kwa hivyo, tunaharibu, tunaingia mahali hapa ambapo kwa sasa pana kumbukumbu ya ibada ya watu hawa wengine wote, na ni aina ya ibada isiyompendeza Mungu. Kwa hivyo, unapoingia katika nchi, lifute hilo, lifute; ni kama kung'oa au kulainisha kumbukumbu hizi za zamani ambazo nchi inazo na kuunda aina mpya ya tabia ya kuabudu.

Kumtafuta Bwana Katika Mahali Pekee Atakalochagua

Kwa hivyo hii ndiyo sehemu ya katikati ya sura. Kwa hivyo inaanza hivi: "Mtafuteni Bwana mahali atakapochagua Bwana, Mungu wenu, katika kabila zenu zote, ili aweke jina lake hapo, akae, nanyi mtakwenda huko." Kwa hivyo kuna utambuzi kwamba kuna makabila yanayoingia katika nchi hii yenye utofauti mwingi, lakini Mungu atachagua mahali pamoja tu na kutambua kwamba ni Mungu anayechagua na si Waisraeli wanaochagua.

"Mtaleta sadaka zenu za kuteketezwa huko, dhabihu zenu, zaka zenu, mchango wa mikono yenu, na sadaka zenu za nadhiri, na sadaka zenu za hiari. Wazaliwa wa kwanza wa ng'ombe na kondoo wenu." Huko pia, wewe na nyumba yako mtakula mbele za Bwana, Mungu wenu, na kufurahi katika kazi zenu zote ambazo Bwana, Mungu wenu, amewabarikia. Msifanye hata kidogo kama tunavyofanya hapa leo; kila mtu alikuwa akifanya yaliyo mema machoni pake mwenyewe. Kwa maana hamjafika bado mahali pa kupumzika, urithi ambao Bwana, Mungu wenu, anawapa." Wakati huo, mnasikia utambuzi kamili wa tunachozungumzia mnapoingia katika nchi hiyo, tofauti na jinsi tulivyokuwa tukitenda hadi sasa. Tunapoangalia orodha hiyo, tunaona orodha ya aina zote tofauti za sadaka ambazo Waisraeli kwa ujumla walichukua mbele za Mungu. Kumbukumbu la Torati linaeleza waziwazi kwamba ni wewe na nyumba yako yote, kila mtu amejumuishwa. Kwa hivyo, kila mtu huenda kumwabudu Mungu mahali pamoja.

Kutoa Dhabihu Katika Mahali Pachaguliwa

Kwa hivyo katika mstari wa 10, "Mtakapovuka Yordani na kukaa katika nchi ambayo Bwana, Mungu wenu, anawapa urithi, naye atawapa raha kutokana na adui zenu wote wanaowazunguka. Ili mpate kuishi kwa usalama, ndipo mahali ambapo Bwana, Mungu wenu, atachagua ili jina lake likae hapo, ndipo mtakapoleta yote ninayowaamuru, sadaka zenu za kuteketezwa, na

dhabihu zenu, zaka zenu, na mchango wa mikono yenu, na sadaka zenu zote za nadhiri mtakazoweka kwa Bwana." Kwa hivyo, tena orodha ya aina zote takatifu za sadaka.

"Nanyi mtafurahi mbele za Bwana, Mungu wenu, ninyi na wana wenu, na binti zenu, na watumishi wenu wa kiume na wa kike, na Mlawi aliye ndani ya lango lenu, kwa kuwa hana fungu wala urithi pamoja nanyi. Jihadharini msitoe sadaka zenu za kuteketezwa katika kila mahali pa ibada mnapopaona; bali katika mahali pale atakapopachagua Bwana katika mojawapo ya kabila zenu."

Kwa hivyo tena, tuna orodha hii ya sadaka takatifu ambazo zinapaswa kutolewa mahali pamoja pekee palipochaguliwa. Na kila mtu anaalikwa hapo, mwanamume, mwanamke, maskini, tajiri, mtumwa, na mwenye nyumba. Kila mtu anaruhusiwa kwenda. Kila mtu anakaribishwa kwenye meza hiyo.

Katika mstari wa 15, hii ni sehemu ya kipekee ya Kumbukumbu la Torati kwa sababu inasema, "Hata hivyo, mnaweza kuchinja na kula nyama ndani ya malango yoyote." Kwa hivyo, inapomaanisha malango inapomaanisha malango, ina maana katika miji yoyote tofauti unayoishi. Kwa hivyo, katika jiji lako mnaweza kuchinja nyama. "Kwa kadiri ya baraka ya Bwana, Mungu wako, akupayo. Walio najisi na walio safi wanaweza kuila, kama vile paa na kulungu. Lakini msile damu. Mtaimwaga chini kama maji." Kwa hivyo, hairuhusiwi kula katika malango zaka na sadaka zozote takatifu, lakini mnaweza kurudia aina hiyo hiyo ya shughuli; mnaweza kuchinja mnyama ndani ya malango, lakini mkifanya hivyo katika malango, wote wanakaribishwa kula -- safi, mchafu, maskini matajiri, Mlawi katika malango ya jiji, wamiliki, kila mtu anaweza kuwa hapo.

Usambazaji wa Maeneo

Kwa hivyo, ni ibada ya Israeli. Nitaonyesha kuwa huu ni mchoro mgumu sana. Sio wa kiufundi sana; labda mmoja wenu anaweza kunipatia njia ya kiufundi zaidi ya kuchora hili. Lakini huu ungekuwa mchoro, ningesema, unaowakilisha kanuni ya madhabahu ya Kumbukumbu la Torati. Kwa hivyo, katika Kumbukumbu la Torati 12, tunachopata ni kwamba kuna mahali pamoja palipochaguliwa. Hapa ni mahali ambapo Mungu huchagua kuweka jina lake. Hapa ni mahali panapomwakilisha Mungu kama mfalme, kama mmiliki, na kama mtekelezaji wa ardhi.

Zimeunganishwa na mahali hapa kuna sehemu nyingi zilizotawanyika. Kwa hivyo, katikati, tuna Mungu na mahali pake palipochaguliwa, lakini kila mahali pengine, tuna miji na jamii mbalimbali. Kwa hivyo, kwa jinsi nilivyochora hili, tuna miduara midogo na miduara mikubwa huko yenye umbali mbalimbali kutoka mahali palipochaguliwa. Lakini zote zimeunganishwa kwa sababu ya dhabihu wanazoleta mahali palipochaguliwa.

Kwa hivyo iwe unatoka katika jiji kubwa au labda kijiji kidogo, labda ulikuwa mbali sana, au labda uko karibu sana, haijalishi. Kila mtu huenda sehemu moja, na hii haichaguliwi na Waisraeli bali imechaguliwa na Mungu - dhabihu takatifu hapa. Sasa unaweza kurudi kwenye sehemu hizi zingine zote zilizosambazwa. Unaweza pia kula nyama hapa. Unaweza pia kufanya sherehe na jamii yako hapa, lakini ni takatifu tu unaposimama mbele ya Mungu mmoja wa kweli mahali pamoja palipochaguliwa.

Kuzaliwa kwa Taifa Moja Lililoungana

Hili ni muhimu kwetu tunapozingatia mambo kadhaa yanayotokea katika kitabu cha Kumbukumbu la Torati. Kwa hivyo, tunaanza kuona wazo hili la utaifa linalozaliwa. Wazo ni kwamba wamekuwa watumwa huko Misri. Wametangatanga kama kundi la watu jangwani. Lakini sasa wanaingia katika

nchi moja ya umoja, na ninahitaji kuwa watu mmoja wa umoja. Na kwa hivyo, watalazimika kutoka katika mawazo ya kikabila kabisa na mtazamo wa kikabila na kuwa mtazamo wa kitaifa.

Kwa hivyo, tayari tunaanza kuona kwamba Kumbukumbu la Torati linatazamia kwa hamu wakati ambapo wataanza kufanya kazi kama taifa moja lenye mshikamano. Hili linavutia sana katika Kumbukumbu la Torati kwa sababu ingawa kuna nyakati chache tofauti, Kumbukumbu la Torati linatambua kwamba kuna makabila na kwamba makabila hayo yapo mara nyingi zaidi. Kumbukumbu la Torati linawarejelea watu kama ndugu, kaka, na dada kama sawa, na kwa namna fulani linafichua mistari hii inayowagawanya watu katika makundi na makundi.

Pia tunahitaji kutambua umoja wa watu. Kwa hivyo, unawezaje kuchukua kundi tofauti la watu na kuwaunganisha? Naam, wameunganishwa chini ya sheria moja ambayo Mungu anawapa. Kwa hivyo umoja unaowajia watu ni kwa sababu wote wanafanya kazi chini ya mwavuli wa sheria moja. Sheria hii ilitolewa na Mungu. Ni neno la Mungu. Ni njia yake ya kusema hivi ndivyo mnavyostawi vizuri zaidi kama wanadamu katika mahali hapa palipochaguliwa.

Kuunganisha Taifa katika Nchi Tofauti

Tunahitaji kukumbuka kwa sababu tumeangalia, kama tulivyoangalia, picha za nchi, na tuliona jinsi nchi ilivyo na utofauti. Tulipoangalia Kumbukumbu la Torati 7, mwanzoni, tulizungumzia jinsi ilivyo vigumu kuwaunganisha watu wanaoishi katika nchi hiyo kwa sababu tuna uwanda wa pwani, na tuna jangwa kusini, na tuna eneo la kilimo katika nchi ya vilima. Unawachukuaje watu wanaoishi katika eneo lenye utofauti na kuwaunganisha kama kundi la watu mmoja? Naam, Kumbukumbu la Torati linafanya hivyo kwa kuzingatia sheria moja. Inasema kwa watu; haijalishi kama unaishi pwani,

kama unaishi katika eneo la kilimo, kama wewe ni mchungaji jangwani, kama unaishi kusini ambapo huwezi kuishi katika maisha, kila mtu bila kujali eneo wanaloishi, hadi mahali pamoja pa kukumbukwa. Ni Mungu mmoja, seti moja ya sheria inayowaunganisha wote pamoja kama watu mmoja.

Kwa hivyo, kila kitu ambacho Waisraeli walikiona kuwa kitakatifu kiliingizwa katika familia na vijiji. Kwa hivyo acha nichukue dhana hii na nirudi kwenye picha ile niliyokuwa nayo hapo awali.

Utambulisho wa Taifa

Tuna sehemu moja iliyochaguliwa, na tulizungumzia wazo hili la utaifa, la kuchukua utambulisho wako kutoka sehemu moja iliyochaguliwa. Fikiria kuchagua moja ya nukta hapa na useme, hiyo ni jiji lako. Hapo ndipo unapotoka. Labda ni kubwa au ndogo; labda iko karibu zaidi, mbali sana, haijalishi.

Sasa, tuseme, ninachagua kutoka mji tofauti kabisa. Unaweza kuishi pwani. Mimi huenda ni mkulima huko milimani, tunatoka katika mazingira tofauti sana, lakini tunakutana pamoja kushiriki katika aina moja ya shughuli ili kujikumbusha kwamba sote tupo chini ya aina moja ya sheria inayotokana na Mungu mmoja katika mahali pamoja patakatifu.

Kwa hivyo, tunabadilisha hisia zetu za utambulisho na utaifa na kuwa pamoja kwa sababu sote tunakubaliana kwamba mahali hapa ni patakatifu. Ninarudi nyumbani; tunarudi nyumbani mawazo yaleyale ya kile kilicho kitakatifu.

Sasa, kwa kweli, tunaweza kuchora mipaka kati ya eneo hili lililotawanyika na eneo hili, na eneo hili na eneo lile kwa sababu sote tunafanya kazi chini ya aina moja ya sheria.

Kwa hivyo, unakumbuka wakati Kumbukumbu la Torati katika sura ya 6 na 11 linazungumzia kuhusu kuweka alama kwenye sehemu za chini? Tunaandika sheria ya Mungu mioyoni mwetu, au tunaifunga mikononi mwetu, tukiiweka mbele ya vichwa vyetu, mtazamo wa watu wengine, kwenye fremu za milango ya nyumba zetu, kwenye malango ya jiji. Sheria gani hiyo? Ni sheria inayotokana na Mungu mmoja mahali alipochaguliwa. Kwa hivyo, inaleta kundi tofauti la watu wanaoishi katika aina tofauti sana ya ardhi, ikiwaunganisha kama taifa moja chini ya kanuni moja ya sheria.

Na kisha watu hao wanapogawanyika tena katika maeneo yao tofauti, kwa kweli wanarudisha umoja huo katika miji yao.

Hilo, nadhani, ndilo lililo katikati ya Kumbukumbu la Torati 12.

Tunapoendelea na sura ya 13, 14, na 15, ambayo itakuwa hotuba inayofuata, bado wanazingatia Mungu na utakatifu wa Mungu katika sehemu moja iliyochaguliwa lakini kisha wanazungumzia jinsi ya kuisambaza katika miji inayowazunguka.

Huyu ni Daktari Cynthia Parker na mafundisho yake kuhusu kitabu cha Kumbukumbu la Torati. Hii ni kipindi cha 6 kuhusu Kumbukumbu la Torati 12.